

Հասմիկ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ՀԱՄՔԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՇՈՒՂ ԽԱՅԱԹԻ ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ

Հայ աշուղական դպրոցներն ու կենտրոններն ստեղծվել ու գործել են պատմամշակութային այնպիսի միջավայրում, որտեղ պահանջված է եղել ժողովրդապրոֆեսիոնալ բանաստեղծ-երաժշտի արվեստն ու ստեղծագործությունը: Այս արվեստի կամ արհեստի բազմաբովանդակ էությունը աշուղներին հնարավորություն է տվել հասարակական բոլոր շերտերի մեջ առաջացնելու հետաքրքրություն՝ ժամանակակից մշակութային, քաղաքական, սոցիալական, ժամանցային բնույթի երևույթների, խնդիրների ու հարցերի շուրջ:

Ալեքսանդրապոլի աշուղական դպրոցը նույնպես առաջացավ ու զարգացավ պատմամշակութային գործընթացների անմիջական ազդեցությամբ և իր հասարակական պահանջվածությամբ իրագործեց կարևոր մի առաքելություն. այն է՝ հայ ազգային մտածողության նոր որակների յուրացումը աշուղական արվեստի բոլոր ոլորտներում՝ գաղափարական, քարոզչական, երաժշտաբանաստեղծական: Ի՞նչ նախադրյալներ կային հայ նոր աշուղական կենտրոն ձևավորելու և զարգացնելու համար: Հայ աշուղագիտության մեջ վաղուց արժևորվել են այն կարևոր գործոնները, որոնք հիմք ծառայեցին աշուղական նոր ավանդույթներ կյանքի կոչելու համար: Այդ գործոններից մեկը, սակայն, ըստ արժանվույն չի գնահատվել ու արժևորվել: Խոսքը *Ալեքսանդրապոլի աշուղական համքարության* մասին է, որի ձևավորման ժամանակաշրջանը հստակված չէ, համարվում է, որ 19-րդ դարի վերջն է:

Այս հոդվածում անդրադառնալու ենք կարևոր մի աղբյուրի, որը լույս է սփռում ոչ միայն Ալեքսանդրապոլի աշուղական համքարության ձևավորման ժամանակաշրջանի, այլև այդ համքարության կառուցվածքի ու կանոնադրության, ինչպես նաև գործունեության կարևոր մանրամասների վրա:

Նկատի ունենք աշուղ Խայաթի «Հիշողություններ աշուղների մասին» ձեռագիր հուշագրությունը,¹ որը բացառիկ արժեքավոր աղբյուրագիտական նշանակություն ունի: Աշուղ Խայաթը² համբավավոր աշուղ Ջահրիի որդին էր, որը «հիմնականում զբաղվում էր դերձակությամբ, սակայն ազատ ժամանակ այցելում էր սրճարաններ, մասնակցում աշուղների երգ ու նվագին, հաճախ էլ իր հոր խմբի հետ մեկնում էր Շիրակի գյուղերը, երգում հողի աշխատավորների համար:.../ Խայաթը հանդես եկավ որպես սիրո երգիչ, նրա սիրո երգերը հաջողությամբ տա-

¹ Խայաթ Ջահրիյան, *Հիշողություններ աշուղների մասին, 1930, անտիպ ձեռագիր, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվ, FF 1, 7829:*

² *Աշուղ Խայաթ՝ Սուքիաս Կարապետի Ջահրիյան /1850-1930/, Ալեքսանդրապոլի աշուղական դպրոցի ներկայացուցիչ: Աշուղական արվեստ սովորել է հորից՝ աշուղ Ջահրիից: Երգերն ամփոփված են «Անձայն կիթառ» ժողովածուում /1889/: Ջիվանու և Ջամալու հետ թարգմանել ու տպագրել է «Քյոռ Օղլի» ասքի ճյուղերից մեկը:*

րածվում էին երիտասարդության մեջ, երգվում խնջույքների ժամանակ: Հետագայում հորինել է նաև հայրենասիրական, խրատական ու սոցիալական բնույթի երգեր»:³

Ձեռագիր հուշագրությունը Ալեքսանդրապոլի աշուղների համքարության 1860-ական թթ. գործունեության մասին է: Հեղինակը ձգտել է հնարավորինս մանրամասն նկարագրել և միևնույն ժամանակ արժեքավորել «ստեղծագործական այս միության» ներքին համակարգն ու գործելակերպը: Լինելով ընդամենը 10 տարեկան⁴ նա լավատեղյակ է եղել աշուղների գործունեությանը, որովհետև հենց այդ ժամանակ համքարության արհեստապետը կամ վարպետաց վարպետը եղել է նրա հայրը՝ հռչակավոր աշուղ Ջահրին: Նա՝ Կարապետ Հովհաննեսի Կարապետյանը /1818-1888/ ծնվել է Վանի շրջանի Կեմ գյուղում, աշուղական արվեստի վարպետության է հասել Կ.Պոլսում:⁵ «Վարպետ աշուղները,- գրում է Գ.Լևոնյանը,- տեսնելով Կարապետի սուր և ազդու ձայնը, նրան *Ջահրի* մականունն են տալիս: Ջահրին մինչև իւր 30 տարեկան դառնալը մնում է Կ.Պոլսում: Բաւականին համակրութիւն է վայելում թե՛ հայ, թե՛ տաճիկ հասարակ ժողովրդից: Թուրք բեկերը, աշուղները նախանձում էին, որ այդպիսի մի շնորհով մարդ քրիստոնէայ է եղել, ուստի նրանք վճռում են, որ այդ «գեաւուրին» իսլամական կրօնն ընդունել տան: Ջահրին իմանալով այդ, թողնում է Կ.Պոլիսը և փախչում է Ռուսաստան: Նրա վերջին կայարանը լինում է Ալեքսանդրապոլը»:⁶ Այստեղ էլ համբավավոր աշուղը ծավալում է իր գործունեությունը և 1860թ. հանդիսանում է աշուղների համքարության վարպետաց վարպետ:

Այսպիսով, այս հուշագրության շնորհիվ մեր ձեռքի տակ ունենք հայ աշուղական համքարության հավաստի նկարագրություն՝ ներքին կառուցվածքով ու կանոնակարգով: Անդրադառնանք հուշերի առավել հանգուցային կետերին:

«Շատ առաջվանից,⁷ տիրող կառավարության թույլտվությամբ, պարտադիր է եղել, որ ամեն մի համքյար⁸ իր համար առանձին ուստապաշի պետք է ունենա, որովհետև ուստապաշին իր համքյարի կառավարիչն է, առանց որի ոչ մի համքյար հաստատ հիմքի վրա չի կարող մնալ, վաղ թե ուշ նա անպայման կքայքայվի»:⁹

Առաջին իսկ տողերից հեղինակը հստակ փաստում է այն իրողությունը, որ Ալեքսանդրապոլում աշուղների համքարությունը լիովին համապատասխանել է շուրջ 100-ի հասնող մյուս արհեստների կանոնակարգին՝ անդամներից յուրա-

³ Շիրակի հայ աշուղները, Եր., 1986, էջ 14:

⁴ Ինչից հետևում է, որ աշուղը ծնվել է 1850թ., մինչդեռ որոշ աղբյուրներում նշվում է 1954թ., ինչպես օրինակ՝ Հայկական Սովետական հանրագիտարան, հ. 5, Եր., 1979, էջ 10:

⁵ Լևոնյան Գ., Հայ աշուղներ, Ալեքսանդրապոլ, 1892, էջ 39-40:

⁶ Նույնը:

⁷ Այստեղ և այսուհետ հորվածում մեջբերում ենք հիշյալ ձեռագրի բնագիր տեքստը՝ աննշան խմբագրումներով:

⁸ Համքար /պարսկերեն՝ գործակից/ բառը Խայաթի այս ձեռագրում հանդիպում է *համքյար, հեմքյար, հեմքեր* ձևերով:

⁹ Խայաթ Ջահրիյան, Հիշողություններ..., էջ 7829:

քանցյուրի գործունեության փոխկապակցվածությամբ. «Ամեն մի համքյար իր մեջ եղած խելահաս, բանիմաց մարդկանցից մեկին որոշում և ընտրում էր ուստապաշի, հետո ընտրում էին թիկնապահ /օգնական/, մեկ իկիտպաշի /ցրիչ/ և մի գանձապահ: Հարկավոր դեպքում այդ թիկնապահները պետք է ուստապաշու մոտ լինեին որպես խորհրդատու:

Օրենքի համաձայն՝ պայմանը գրում էին երեք տարի ժամանակով: Գործակից բոլոր վարպետները, այսինքն՝ հեմքերը պայմանի տակ ստորագրում էին ու ներկայացնում էին կառավարությանը վավերացնելու նրա հեմքերական լիազորությունը»:¹⁰

Համքարության յուրաքանչյուր անդամ վճարել է ամսական մեկ ռուբլի՝ ամենատարբեր կարիքներ հոգալու, միմյանց օգնելու նպատակով:

Համեմատելով մյուս համքարությունների հետ՝ նշվում է, որ աշուղների թիվն այնքան էլ մեծ չի եղել, քանի որ աշուղական արվեստը շատ բարդ է եղել և դրա հետ մեկտեղ չի ապահովել մեծ եկամտաբերություն: Հաճախ իբրև աշակերտներ աշուղներն ընտրել են նույնիսկ կույր պատանիների, որոնցից շատերը հետագայում մեծ անուն ու համբավ են վաստակել: Աշակերտը վարպետ աշուղի մոտ սովորել է առնվազն հինգ տարի: Աշակերտի տարիքը պետք է լիներ 12 տարեկանից ոչ պակաս և երկու տարի սովորելուց, հատկապես երգելու և նվագելու հմտություններ ձեռք բերելուց հետո վարպետը նրան կցում էր որևէ երիտասարդ աշուղի՝ միասին հասարակական վայրերում ելույթ ունենալու համար: Անշուշտ, աշխատած հասույթը տրվում էր վարպետին՝ մինչև հինգ տարին լրանալը:

Յուրահատուկ մի կարգով էլ աշակերտը արժանացել է «ինքնուրույն կյանքի ուղեգրի»՝ իր վարպետի հավաստմամբ ստանալով համքարության վարպետաց վարպետի *օրհնությունը*. «Այնուհետև վարպետը, իրենց օրենքի համաձայն, ուստապաշուն կհայտներ իր աշակերտին ուստա օրհնելու մասին: Հետևյալ օրը ինքը՝ վարպետը, իր ծախսով փուռը չանաղ կուտար՝ լավ ճաշ կպատրաստեր: Թե՛ ուստապաշուն, թե՛ նրա թիկնապահներին և ուրիշ մի քանի վարպետների հրավիրում էր իր աշակերտին ուստա օրհնելու ճաշկերույթին»:¹¹ Ավելին, վարպետ աշուղը իր նոր կյանք մտած աշակերտին նվիրում էր նվագարան (քամանչա կամ սազ):

Նրա ինքնուրույն գործունեությունը լիարժեքորեն ապահովելու նպատակով հենց այդ սրբազան հավաքույթին էլ որոշվել է նոր աշուղի *անունը*: Հավաքված մեծանուն ու հեղինակավոր դեմքերից յուրաքանչյուրը թղթիկների վրա գրել է իր կողմից նախընտրելի մի անուն և վիճակահանության միջոցով նորընծա աշուղը «գտել է» իր մականունը: Օրհնելով նրան՝ ներկաները օրհնաբանություններ են ձոնել նաև հայ աշուղների սուրբ (կամ *փիլի*) Կարապետին՝ Հովհաննես Մկրտիչին:

¹⁰ Խայաթ Չահրիյան, Հիշողություններ..., էջ 7826:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 7831:

Ըստ որոշ աղբյուրների՝ հայ աշուղները որպես իրենց արհեստի նախահայր և հովանավոր ընդունել են Դավիթ մարգարեին,¹² որին պատկերել են նաև համբարության դրոշին: Մակայն աշուղ Խայաթը հավաստում է սուրբ Կարապետի մասին՝ նրան անվանելով *չենկի սուլթան*. «զանազան օրհնաբանություններով օրհնում էին նաև իրենց փիր ճանաչված չենկի (չենկի՝ պարսկերեն նշանակում է *զուսան, երգեցիկ, նվագածու*)¹³ սուլթան սուրբ Կարապետի անունով, ուրեմն աշուղների փիրը եղել է չենկի սուլթան սուրբ Կարապետը»:¹⁴

Հայ աշուղների սուրբ հովանավորների ընտրության ավանդույթը քննության առանձին կյոթ է, այստեղ ակնհայտ է այն, որ ալեքսանդրապոլյան համբարությունը զարգացրել է ուրույն ավանդակարգ: Վերջինս խարսխավել է քրիստոնեական ծիսա-կրոնական հիմքի վրա, մասնավորապես՝ Վարդավառի տոնին Մշո սուրբ Կարապետ եկեղեցի ուխտագնացություն կատարելու խորհրդով:

Հայ ազգագրության մեջ այս ուխտը բացառիկ գնահատական ունի իր մեծ ժողովրդականության, մուրազատվության, նոր կյանքի օրհնության ու բարեկեցության խորհուրդներով: Այս համատեքստին ներդաշնակորեն համադրվում է Ալեքսանդրապոլի աշուղների սուրբ-հովանավորի ոչ միայն ընտրությունը, այլև ծիսական բովանդակությունը: «Կրոնասեր էին նույնպես և մեր աշուղները, - գրում է Խայաթը, - հենց այս էր պատճառը, որ ամեն տարի Վարդավառի տոնին շատերը սուրբ Կարապետ էին գնում իրանց մուրազը առնելու»: Եվ անհա այս ուխտի ամենասրբազան արարողություններից մեկի նկարագրությունը Խայաթի հուշագրության ամենահետաքրքիր ու բացառիկ արժեքավոր դրվագներից մեկն է. «Եվ այսպես մի սովորություն կար նրանց մեջ. գնացողները իրանց սազերը կամ քեմենչաները դնում էին սուրբ Կարապետի գերեզմանի վրա և իրանք գիշերը կողքը պատկում էին ու քնում, որպեսզի իրենց փիրը՝ սուրբ Կարապետը իրանց մուրազը տա, իսկ առավոտյան վեր էին կենում ու միմյանց պատմում էին իրանց տեսած երազները»:¹⁵

Երազներն ունեին շատ խորհրդանշական բովանդակություն. ծարաված աշուղին մոտենում է սուրբ Կարապետը և նրան ջուր է տալիս՝ «առա բաժակը իստակ իմեցի, դարտակ բաժակը տվի իրան՝ գնաց»:¹⁶ Մեկ ուրիշին էլ սուրբը սազ նվագել է սովորեցրել, երրորդին էլ սուրբը տվել է թարմ թխած բոքոն: Արքետիպային բոլոր տարրերը այդ երազներին մեծ խորհուրդ են հաղորդում ու սկսնակ աշուղներին դեպի մեծ ճանապարհ ուղղորդում:

Լայնորեն հայտնի է, որ աշուղական արվեստում կարևորագույն դեր են կատարել *մրցույթները*, որոնք բարդ փորձություն են եղել ցանկացած վարպետ աշուղի համար և անչափ սիրված՝ ժողովրդի կողմից: Այդ մասին են վկայում նաև

¹² Տե՛ս Պիկիցյան Հ., *Աշուղը պոետ, երաժիշտ և ծիսաառասպելական հերոս, Երաժշտությունը հայոց ավանդական և առտոնին տոնածիսական կյանքում*, Եր., 2012, էջ 205:

¹³ Ըստ Հ. Պիկիցյանի *չենկի* բառը համապատասխանում է նաև *չոնգուր* նվագարանին: Տե՛ս Պիկիցյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 205:

¹⁴ Խայաթ Չահրիյան, *Հիշողություններ...*, էջ 7833:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 7840-7841:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 7841:

աշուղ Խայաթի հուշերը: Մակայն իր տված բնութագրի մեջ աշուղը բացահայտում է այդ մրցույթների հասարակական հետաքրքրության կարևոր բաղադրիչը. աշուղները ժողովրդին են ներկայացրել ոչ միայն իրենց բարձր պոեզիան, երգաստեղծությունն ու նվագը, այլև զվարճացրել, ուրախացրել ու դրական հույզեր են պարզնել լսարանին. «Նրանք մրցման ժամանակ շատ հետաքրքիր ու կատակերգական բառեր էին գործածում՝ ժողովրդին ծիծաղեցնելու համար: Մանավանդ, երբ աշուղներից մեկը հաղթող կհանդիսանար, իսկ մյուսը՝ պարտվող, ժողովրդին խոսակցության թեմա էր դառնում: Նույնիսկ փողոցներում մարդիկ իրար հանդիպելիս մեկը մյուսին ասում էր. «Գիտե՞ք ինչ է եղել, թեքելիումի /բանակցության/ ժամանակ սանթուր չալող Ղայրաթին աշուղ Մելիլին կապել է, սազն էլ ձեռքից առել է, այսինքն՝ հաղթանակը տարել է»»:¹⁷

Արժեքավոր են նաև դիտարկումները աշուղական ավանդական եղանակների օգտագործման մասին: Աշուղի ստեղծագործության մեջ առաջնային համարվող բանաստեղծական տեքստն ու տաղաչափությունը հնարավորություն են տվել դրանք համարժեքորեն եղանակավորելու: Խայաթը իր ասելիքը հստակեցնում է դոշմայի նկարագրության մեջ: Ավելին, նա նշում է, որ 11 վանկից բաղկացած այս ոտանավորի եղանակները մի քանիսը կարող էին լինել, ինչպես օրինակ՝ Քեսիկ, Քեսիկ Քերեմի, շեքի, դալայչի, կիրյանի: «Այս եղանակները երգելիս, - հստակեցնում է նա, - դոշմա կոչված ոտանավորներն էին կիրառում»:¹⁸

Փաստն այն է, որ վարպետ աշուղը ազատ է եղել երաժշտական բաղադրիչի ընտրության մեջ՝ ստեղծագործության կամ էլույթի համապատասխան պահի ընտրել է իր նախընտրած եղանակը:

Այս թեման առիթ է դարձել, որպեսզի Խայաթը անդրադառնա նաև աշուղների փոխհարաբերություններին ինչպես համքարության ներսում, այնպես էլ այդ շրջանակից դուրս: Միմյանց անզուշորեն կամ միտումնավոր վիրավորելու, նվաստացնելու կամ էլ զարտուղի ճանապարհներով հաղթանակի հասնելու դեպքում վարպետաց վարպետը զանցառուին պատժել է սահմանված տուգանքով /մինչև 25 ռուբլի/, այնուհետև վերականգնել է տուժողի հեղինակությունը:

Դրսից եկած աշուղների¹⁹ հետ հարաբերությունները նույնպես հստակ կանոնակարգված է եղել. դրսեկ աշուղը ներկայանում էր վարպետաց վարպետին, որը նրան կցում էր որևէ խմբի, և նա հանդես էր գալիս քաղաքում. «Այդ օտարականը հեմքերի որոշմամբ ամսական 10 մանեթ վճարելու էր գանձանակի փող»:²⁰ Այդ պատճառով «տեղական աշուղները միշտ հարգանքով էին վերաբերվում օտարականների հետ»:²¹

Մրանք վկայություններ են այն մասին, թե ինչպիսի բարձր բարոյական հիմքերի վրա էին դրված համքարություն կազմած աշուղների հարաբերություն-

¹⁷ Խայաթ Ջահրիյան, Հիշողություններ..., էջ 7835:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 7844:

¹⁹ Խայաթը տարբերում է թափառաշրջիկ և նստակյաց աշուղներին:

²⁰ Խայաթ Ջահրիյան, Հիշողություններ..., 7839:

²¹ Նույնը:

ները: Ավելին, այդ հարաբերությունները տարածվում ու նպաստում էին քաղաքի ընդհանուր բարոյահոգեբանական մթնոլորտի զարգացմանը՝ կատարելով յուրօրինակ արգելաթափի ու չափանմուշային վարքագիծ թելադրողի գործառույթներ: Խայաթը հիշատակում է այն մասին, որ աշուղները կանխարգելիչ գործողություններ են ձեռնարկել քաղաքում պատուհաս դարձած թաղային կոռուպցիաները մեղմելու և քաղաքային կյանքից արմատախիլ անելու ուղղությամբ: Աշուղն իր բարձր հեղինակությամբ կարողացել է դարձի բերել հասարակության մեջ իր տեղը չգտած, վարքի շեղումներ հանդես բերած քաղաքացուն:

Իրենց բոլոր գործառույթներին փայլուն տիրապետող վարպետ աշուղներն անգամ, ըստ Խայաթի, ապրել են համեստ ու չափավոր կյանքով: Աշուղական արվեստը չի ապահովել մեծ եկամուտներ, ինչպես ուրիշ շատ արհեստներ: Սակայն ավելի գործուն են եղել բարոյական բարձր պահանջներն ու հասարակությանը օրինակ ծառայելու ներքին մղումները, ինչը ալեքսանդրապոլցի աշուղներին վերածել է քաղաքային մտավոր դասի ազնվագույն ներկայացուցիչների, ավելին՝ աշուղ Խայաթի բնորոշմամբ. «աշուղը համոզված է, որ իր հոգեբույս բանահյուսություններով կարող է իր անունը անմահացնել աշխարհում»:²²

Մեր ձեռքի տակ է գեղանկարիչ Գևորգ Բրուսյանի «Աշուղական սրճարան Ալեքսանդրապոլում» գծանկարը, որտեղ հստակ երևում է աշուղների տեղն ու դիրքը սրճարանում: Այն խոսուն վկայում է նաև նրանց խոսքի ու գործունեության բարձր հեղինակության ու արժեքի մասին:

Ամփոփելով աշուղ Խայաթի հուշերը՝ հավելենք, որ այստեղ հպանցիկ անդրադարձներ կան նաև աշուղական տաղաչափության, նվագարանների, որոշ աշուղների կյանքի նշանավոր դրվագների մասին: Դրանց անդրադառնալու ենք համեմատական քննության մեջ՝ մեր հաջորդ հրապարակումներում: Ի մի բերելով արդեն ասվածը՝ կարող ենք գալ հետևյալ դրույթի հաստատմանը. եթե ունենք հավաստի վկայություններ 1860-ական թթ. Ալեքսանդրապոլի աշուղական համքարության լիարժեք գործունեության մասին, ապա դրա ձևավորման նախադրյալները պետք է փնտրել ոչ թե աշուղների աստիճանական համախմբման ու նոր համքարության ձևավորման գործընթացում, այլ արդեն կայացած ավանդույթներ ունեցող համքարության նոր՝ ալեքսանդրապոլյան միջավայրում վերակառուցման ու նորովի զարգացման մեջ: Նկատի ունենք Կարսի աշուղական համքարությունը, որը կարող էր տեղափոխվել Ալեքսանդրապոլ, ինչպես քաղաքային արհեստների մյուս միավորումները:

Ինչպես իրավացիորեն նկատել է Գ.Աղանյանը. «Ձևավորվելով արևմտահայ արհեստավորաատնտրական խոշոր կենտրոններից սերված գաղթականության հիմքի վրա՝ Ալեքսանդրապոլը ժառանգեց դեռևս միջնադարից եկող այն բոլոր համքարային ավանդույթները, որոնք հատուկ էին Կարինին, Կարսին և Բայազետին: Սրանից էլ բխում էր այն հասարակական հարաբերությունների և

²² Խայաթ Չահրիյան, Հիշողություններ..., 7867:

հասարակական կառույցների բնույթը, որը հատուկ էր արևմտահայ դասական քաղաքային համայնքին»:²³

Այսպիսով՝ Ալեքսանդրապոլի աշուղական համքարությունը Վարսի աշուղական ավանդույթների անմիջական ժառանգորդն ու զարգացնողն է:

Գ. Բրուտյան, Աշուղական սրճարան Ալեքսանդրապոլում

ЦЕХ АШУГОВ АЛЕКСАНДРАПОЛЯ В ВОСПОМИНАНИЯХ АШУГА ХАЯТА

___ Резюме ___

___ А. АРУТЮНЯН ___

В армянском ашуговедении центр ашугов Александрополя рассматривается как постепенно сформированный и системно преобразованный цех ремесленников. Но памятные записки ашуга Хаята (1850-1930) свидетельствуют о том, что уже в начале 1860-х гг. в Александрополе функционировал цех ашугов. Учитывая тот факт, что даже в этих неблагоприятных условиях многие ремесленнические и торговые традиции по-новому развивались в Александрополе, можем предположить, что и цех ашугов Карса уже в 1850-е гг. полноправно действовал в Александрополе и к 1880-е гг. развивался как новая школа армянских ашугов.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հարությունյան Հասմիկ Հայկի – արվ. գիտ. թեկն., ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, E-mail: hasmik.har@mail.ru

²³ Աղանյան Գ., Ալեքսանդրապոլի էսնաֆությունները XIXդ., ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 11, Եր., 2008, էջ 49: